

Võit või lein? Venemaa 9. mai pidustuste kahemõttelisusest väiksest udmurdi külast vaadatuna

Eva Toulouze

Riiklik Ida Keelte ja Kultuuride Instituut Pariisis (INALCO)

professor, uurija

Tartu Ülikooli etnoloogiateadur

evatoulouze@gmail.com

Teesid: Igal aastal 9. mail tähistab Venemaa tohutu pidulikkuse ja paatosega võidupüha. Kui sügaval on selle paatose juured ja mida tähendab osalemine neis pidustustes inimestele tegelikult, on kaugelt raske hoomata. Tähelepanu väärib ka asjaolu, et sissedrillitud rivisammu ja riikliku paatose kõrval on nii mõnelgi pool külades saanud kombeks ühendada võidupüha tähistamine surnute kevadise mälestamisega üleüldse.

Märksõnad: 9. mai, lein, mälestamine, võidupüha

Käesoleva kirjutise inspiratsioon tekkis välitöödel, kui osalesin Venemaa väikeses külas 9. mai pidustustel. Selle artikli eesmärgiks pole kindlasti välja pakkuda paikapanevat ülevaadet sellest tähtpäevast. Neid leidub niigi, kaasa arvatud mõned värsked mitmekesised käsitlused (Brunstedt 2021; Hoffmann 2022), mille sünni kahtlemata aktiveeris pingeline rahvusvaheline olukord. Pigem oli minu idee lisada ainest ühele vähekäsitletud teemale selle laia valdkonna juures. Nimelt on senised käsitlused keskendunud pigem linnakeskkonnale, jälgides rituaale suuremates keskustes, suurtes linnades. Külas on seda aga vähe vaadeldud (Korolyova & Kolegova 2019: 260). Hiiglaslikus bibliograafias leiab ainult üks artikkel, mis resoluutselt fokuseerib tähelepanu küladele, just permikomi küladele (Korolyova & Kolegova 2019). Samas esineb külades spetsiifilisi jooni, mis kahtlemata väärivad käsitlemist: seal on kombeks saanud ühendada võidupüha surnute mälestamisega, seda enam, et ühes külas oli vanasti selle rituaali keskmeks püha Stefani kabel. Minu kogemus pärineb täiesti tavalisest udmurdi külast.

Refleksiivne sissejuhatus

Suurest sõjast on möödunud 75 aastat. Terve inimelu. Igal juhul on see piisav aeg, et vaid vähesed, väga vähesed mäletaksid isiklikult seda õudust, mille tõi inimestele Teine maailmasõda. Rohkem on neid, kes mäletavad oma raskest lapsepõlve. Haavade armistumiseks on möödunud piisavalt palju aega. Emotsioonid jõuavad selle ajaga maha rahuneda. Kui neil vaid lastakse maha rahuneda ja kui vaid lastakse haavadel armistuda.

Nende ridade autor ei kannu mingit isiklikku traumat seoses Teise maailmasõjaga. Minu vanemate vanemad elasid riikides, kus ei sõditud. Emapoolne vanaisa oli liiga vana, et teda võiduks sõjaväkke kutsuda. Ema oli sõja lõpus noor naine Itaalias, mis oli täis ameerika sõdureid, keda nähti vabastajatena. Nii et mul pole valulisi emotsioone. Siiski on oluline sellistest teemadest kirjutades täpselt määratleda enda eksplitsiitset, aga veel rohkemgi implitsiitset asendit, sest kahtlemata on osa minu vaatlustest sellest ajendatud.

Paljude silmis tähendas 1945. aasta kevad ühe õuduse lõppu. Vabastamine, nagu Prantsusmaal või Itaalias. Võit teiste jaoks, nagu Venemaal. Mõnedele hingamispaus. Aga sisuliselt ei ole seal midagi muud, kui üleminek ühest allutatuses teise. Nii oli see Eesti jaoks. Selle riigi jaoks, kus elan juba aastakümneid ja mis on mind lapsendanud. Või õigemini toimus vastastikune lapsendamine. Olen õppinud tajuma selle riigi elanike emotsioone, mis imbusid sisse seda kergemini, et mul endal polnud taustal mingit alternatiivset emotsionaalset kihti.

See tähendab, et minu jaoks on Teise maailmasõda lõpp kahemõtteline päev ja rõõm pole puhas. See on ühe õuduka lõpp, aga ka teise algus. Just emotsioonide kiht koos poliitilise manipuleerimise teadvustamisega ei luba mul kaasa minna patriootilise paatosega, mis valitseb Venemaal 9. mai paiku. Jah, tean küll, et Venemaa kannatas palju: miljonid surid, miljonid jäid tagalasse ning elasid vaesuses, näljas ja peaaegu orjastatuses, sageli lesed ja orvud. Mis siis takistab mul olemast empaatiline?

See, mis takistab, on reaalsete valude ja traumade silmatorkav ja häbematu poliitiline ärakasutamine mitmel tasandil.

- Klassikaline vene messianismi taustal: püha Venemaa oma märtritega on päästnud maailma. Tõsi – idarinde avamine oli Hitleri-Saksamaa vastases võitluses kindlasti määrav tegur. Nagu sageli juhtub, on propagandistlikel argumentidel vaieldamatu alus.
- See viib patriootilise juubeldamiseni, mis avab ukse militarismile. See pole uus trend. Kuigi nõukogude propaganda on kasutanud ohtralt sõna “rahu”, tähtsustas see eelkõige sõjaväge, ja see kajastus realselt inimeste eludes.

- Tegelikult oli selle taga Venemaa elanike kannatuste ametlik ignoreerimine (Bernstein 2016: 425–426; Brunstedt 2021: 122; Konkka 2022: 90, 92, 94; Korolyova & Kolegova 2019: 259). Ametlikus diskursuses on oluline võidu, mitte kannatuste mälu.

See kõik intensiivistus viimasel aastakümnel. Nõukogude Liidu lagunemise tagajärjed osutusid ka lihtinimestele traumeeritavamaks, kui sageli arvatakse. Piirid tõmbusid kokku. Territooriumite kaotus, mis kaasnes impeeriumi osalise lagunemisega, tõi päevavalgele igaveseks arvatud võimu haavatavuse. Haavatavus on muidugi suhteline mõiste, piisab pilgust kaardile, et mõte Eestist kui Venemaale ohtlikust vaenlasest kõlaks absurdseks. Aga ei tohi ignoreerida sümbolseid aspekte, hirm allub mõistusele harva. Eriti kui hirmu pidevalt ülevalt poolt toidetakse. Selle haavatavuse raames omandab ka sõjaväeline dimensioon uue tähenduslikkuse.

See häirib mind alati, kui olen Venemaal. Ma olen häiritud, kui näen Iževskis skulptuure relvatöösturite auks või kui tõden, et neile on pühendatud lausa kirik. Ma pean pingutama, et aktsepteerida selle vastavust mu sõprade ja informantide tundlikkusele. Kõige lihtsam on muidugi keskenduda sellele, mis meid ühendab. Aga kui 2019. aastal otsustasin viibida Venemaal välitöödel mai alguses, ei saanud ma enam seda küsimusterangi vältida.

Kis'ton, ehk mälestamine

Ma tahtsin olla kohal mai alguses sellepärast, et siis toimuvad surnute kevadmälestamised. Udmurtidele on surnute mälestamine nende rituaalse elu keskne aspekt (Anisimov 2017). See pole silmatorkav, aga ta on olemas. Lisaks konkreetsetele isiklikele juhtumitele, kui mälestatakse hiljuti surnud sugulast, on kaks korda aastas, kevadel ja sügisel, üleüldised mälestamispäevad. Kõikide inimeste jaoks ja kõikidele surnutele mõeldes. Mitte kõik ei pruugi tähistada seda samal päeval; aga selleks on kindel ajavahemik. Ja kui on päev paika pandud, küpsetatakse midagi: tuleb valmistada midagi taignast, tuleb praadida või ahjus küpsetada, sest lõhn peab jõudma surnuteni (udm: *taba zyn pottõnõ* – tunda kuumaks aetud panni lõhna, Anisimov & Gluhhova 2020: 145). Lahkumutele tuleb välja panna natuke alkoholi ja natuke toitu. Vähemalt nii on oma surnuid 2020. aastal karantiini ajal mälestanud Tartus mu udmurdi tuttavad. Küsisin Skype'is oma udmurdi keele õpetaja käest, kes elab Iževskis, mida tema tegi. Kuna ta naine oli sel päeval töö, ostis ta kooki, aga teismeline tütar oli parasjagu kodus, ja tema oli küpsetanud. Nii et ka välismaal, samuti linnas, neid hetki markeeritakse. 2019. aastal tahtsin sõprade pere mälestuspäeva

kohapeal näha. Nad ütlesid, et mälestavad 8. mail. Läksin kohale. Mõni päev varem olime osalenud teises peres palju keerukamal tseremoonial, aga seda kirjeldatakse mujal (Anisimov 2021).

Mu sõbrad/informandid

Kui ma olen Baškortostanis, elan ühes peres, kellega oleme üksteist vastastikku “lapsendanud”.

Eelkõige sain tuttavaks naisega. Ta on praegu 49aastane ja tal on neli last. Abiellus 17aastaselt oma füüsikaõpetajaga, ka tema on udmurt, hiljem õppis naine Iževskis kaugõppes udmurdi filoloogiat. Ta kirjutab ka luuletusi, mida avaldatakse nii Baškiiria kohalikus udmurdikeelses ajakirjanduses kui ka Udmurdimaal, paljud tema luuletused on saanud lauludeks. Ta on varem töötanud kordamööda õpetaja ja ajakirjanikuna, praegu korraldab Baškortostanis kõiki udmurdi üritusi, ta on riigiasutuse Rahvaste Sõprus udmurdi referent, see tähendab, et ta on avaliku elu tegelane, kes vastutab kõikide udmurdi kultuuriürituste eest. Kuna ta elab külas, peab ta kanu, parte ja hanesid, paar aastat tagasi oli ka lehm, aga seitsaadik, kui nad loobusid lehmapidamisest, võtavad nad kevadel mullika, et liha saada. Muidugi on neil ka maja ümber oma aiamaa ja tükk maad, kuhu panna maha oma kartulid, sibulad, porgandid ja kapsad. Nii et neil on ka teine elu, taluniku elu. Kolm last on täiskasvanud ega ela kodus: vanim poeg elab Permis ja töötab naftatööstuses, ta on abielus; 2019. aastal õppisid vanem tütar Iževskis ja noorem Ufaas. Koju on jäänud vaid 14aastane pesamuna. Irinaga saime headeks sõpradeks ning koos kolleegi Nikolai Anisimoviga korraldasime juulis 2019 tema luulekogumiku avaldamise.

Irina abikaasa Mars on temast vanem, ta on traditsiooniline udmurdi mees. Lisaks tööle füüsikaõpetajana on ta olnud koolidirektor, ja juba kuus aastat juhib ta rajoonikeskuses ALMAVÜ (vn DOSAAF – Armeed, Lennuväe ja Mere-laevastiku Abistamise Vabatahtlik Ühing) kohalikku filiaali. See on kaitsevägega seotud ühiskondlik organisatsioon, mille peamine tegevus on sõidukursuste korraldamine. Nii tema kui ka tema naine on sügavalt patriootlikud ning ülimalt aldis kõigele, mis on seotud patriotismiga, kaasa arvatud ametlik diskursus. Muidugi on Marsi töö sellega seotud. Kuid ka Irinat paelub lapsest saadik kõik, mis on seotud sõjaväe ja sõjaväelastega. Talle meeldib vorm. Mars on ülimalt töökas ja kohusetundlik. Koduski teeb ta pidevalt tööd, kuid talle ei tuleks mõttessegi vahel naist aidata, naiste töid teeb ta ainult siis, kui naist ei ole kodus.

See on traditsiooniline udmurdi pere. Irina on oma pere ainus (lapsendanud) tütar, kolmteist aastat tagasi sooritas ta ema enesetapu. Vanematel, kes küll tüdrikat armastasid, olid mõlemal alkoholiprobleemid. Isa jäi pärast naise

lahkumist üksi ja elab nüüd tütre perega, aga ta on selline mees, kes vajab teenijannat, ja kui pole naist, peab teda teenindama tütar. Marsil on kaks vanemat venda. Tema isa suri Marsi abielu esimestel aastatel ja Irina leinab teda praegugi südamest, sest äi oli talle palju õpetanud, ja teinud seda väga armsasti. Udmurdi peres vastutab vananevate vanemate eest noorim laps. Nii et minu välitööde ajal elas pere juures ka Marsi ema, kes on nüüdseks surnud. Ämma ja minia suhted polnud kunagi olnud pingelised, kuid ka mitte eriti lähedased. Toona oli ämm juba mõistust kaotamas ning sõltus miniast üha rohkem, tema kiindumus väljendus tugevamini kui kunagi varem.

Irina isa oli sõja aja laps. Pere oli vaene. Isa ema käis laste toitmiseks põldudelt varastamas. Isa sõjast tagasi ei tulnud. See tekitas tema ja abikaasa vahel pingeid, sest naise isa tuli tagasi. Emotsionaalne ebavõrdsus äratas peidetuid traumasid.

Tähistamine

Mälestamine osutus tagasihoidlikumaks kui oleksin oodanud. Laua ümber istusime neljakesi: Irina, Mars, nende poeg Emil ja mina. Tavaliselt vanakesed meiega ei söönud. Kui nad juhtusid söögikorra ajal mööda minema, kutsus Irina neid lauda, aga nad ühinesid meiega harva.

Muidugi oli Irina süüa teinud: nagu kord ja kohus, olid laual kahte tüüpi küpsetised. Esiteks *sängid*, toit, mis on tuntud kogu Volga alal, nii venelastel kui teistel rahvastel. Tegu on leivataignaga, mille peale määratakse kartuliputru ning pannakse siis ahju. Udmurdi traditsioonilises tares oleks *sängid* läinud otse leivaahju, mis on tavaliselt köögi keskel. See pere ostis aga maja umbes 20 aastat tagasi ja endised omanikud olid ahju asendanud gaasipliidiga. Teiseks oli Irina valmistanud pärmipannkooke (*taban'*), mida tehakse põhimõtteliselt samuti ahjus, aga tänapäeval ka panni peal, nagu seda teevad kõik udmurdid, kas elavad linnas.

Laual oli ka mune ja pitsid kõikidele täiskasvanutele. Pererahvas teatas, et varsti Mars täidab need ja annab igähele. Irinal on alkoholiga keerulised suhted: ta vanemad jõid (tema isa joob ikka veel) ja Irina ei ole tahtnud üle võtta udmurdi naiste ülesannet valmistada ise samakat. Mars pole seda õppinud, nii et nende laual on tavaliselt poeviin, kui just sõbrad neile puskarit ei kingi. Sel õhtul me lihtsalt sõime koos seda, mis Irina oli valmistanud.

Tegelikult valmistusid nad järgmiseks päevaks, 9. maiks. Nagu ma sissejuhatuses vihjasin, häirib see tähistamine mind paljuski. Mu sõbrad andsid mulle valida: kas minna koos Marsiga rajoonikeskusesse või jääda Irinaga külla ja osaleda külapidustustel. Otsustasin jääda külla. Koos udmurtidega.

Aga selleks pidi ju valmistuma... Alates 2011. aastast marsivad kogu Venemaal täiskasvanud ja lapsed 9. mail sõjas surnud omaste fotodega rongkäigus, mis kannab nime "surematu polk" (Gabowitsch 2020a; Arhipova & Doronin *et al.* 2017 jms). Mind huvitab mitte selle ürituse propagandistlik iseloom, vaid igapäevane emotsionaalne tajumine seestpoolt: tegelikult on see üritus tavaliste inimeste välja mõeldud ja alles pärast viidud üle ametikumale tasandile (Gabowitsch 2020a; Arhipova & Doronin *et al.* 2017). Seega on huvitav eristada kahte kihti – riigivõimu püha ühelt poolt ning rahva mälestust sõjast teisalt (Korolyova & Kolegova 2019: 259). Minu kogetu näitab nii nende põimumist kui ka vastuolu.

Emil valmistab plakati oma isapoolsest vanavanaisast, keda ta pole kunagi tundnud. Aga kodus õhtul räägiti temast ja vanemad meenutasid teda, andes nõnda lapsele edasi perepärimust.

Järgmine päev töötas tulla pikk: hommikul avalikud pidustused, pärast lõunat kalmistute külastamine, õhtul külaskäik Marsi vendade juurde – ta tahab mulle tutvustada tervet peret.

Irina seletas lapsele püha Georgi lindi tähendust. See on kõige relevantsem mäletamissümbol (Litshenko & Golovashina 2019: 107; Gabovitsch 2020a; Gabovitsch 2020b; Arhipova & Doronin *et al.* 2017: 94, 105, 109), kuigi selle algupärasele semantikale on lisandunud uued elemendid, nii et Georgi lint on nüüdseks muutunud vene poliitika toetamise sümboliks (Gabovitsch 2020a). Irina selgitas pojale, miks peab tundma uhkust oma kodumaa ajaloo üle. Ta küsis minu käest, kas ma tahan seda linti järgmisel päeval kanda. Embasin teda ja vastasin, et see puudutab tema kodumaa ajalugu, mitte minu oma. Ja kuigi ma mõistsin, et nad tahtsid olla selle üle uhked, ei saanud ma sellega ühineda, ja mitte ainult seetõttu, et ma pole venemaalane. Mul ei oleks mingit probleemi kanda midagi, mis on seotud Eestiga... Asi on selles, et minu silmis pole see patriotism puhas. Selle on määrinud lindi ärakasutamine vene ekstremistide poolt Ukrainas. Ja Venemaa, vene võimu ajalugu on minu silmis ka stalinlike repressioonide ajalugu, mis on hävitanud udmurdi haritlaskonna ja maaelu. Irina leppis minu vastusega. Ma tean, et nende meelest ei viita see sümbol konkreetsele tänapäeva poliitilisele võimule, vaid millelegi immanentsemale, igavesele Venemaale, mis neid puudutab. Asjaolu, et seesama Venemaa lämmatab ja püüab hävitada nende rahvast, jääb teise dimensiooni, mis on olemas nende teadvuses, aga ei ristu selle transtsendentse olemusega.

9. mai: ametlikud pidustused

Nii et rajoonikeskuse hüperametlikel pidustustel mina ei osale. Ma ei usu, et nad oluliselt erinevad sellest, mis toimub Moskvas, välja arvatud mastaap.

Mind huvitab rohkem, mis toimub külas. Mälestuste kinnitamise ja tähistamise tseremoonia eesmärk oli juba 1945. aastal paika pandud: sellel oli keskne koht välistele väljakutsetele vastamises, Nõukogude süsteemi legitimeerimisel ja ühiskonna mobiliseerimises majanduse taas ülesehitamisse (Brunstedt 2021: 91, 96). Veel olulisemana tõusid need eesmärgid päevakorda siis, kui toimus põlvkondade vahetus ja kui võimul tuli kaasata inimesi, kel puudus sõja valus kogemus (Brunstedt 2021: 159–164, 182–184). Viimasel kahekümnel aastal, Putini administratsiooni all, peavad pidustused inimeste emotsioone ära kasutades kandma sõnumit, et Venemaa, võitjate riik, on võimas ja jääb võimsaks (Litshenko & Golovashkina 2019: 102). Putinile on oluline ühendada sõjamälestuste abil väga erinevad inimesed (rahvuselt, etnilisuselt, religioonilt) jagamatuks vene natsiooniks (Hoffmann 2022: 2). On isegi mainitud sõja ja sõjakangelaste kultuse sarnasust religiooniga (Dahlin 2018: 28; Konkka 2022: 98). Seega on tegu ülimalt poliitilise rituaaliga, mille ulatust selles osalejad ei pruugi tajuda.

Esimesena lahkub kodunt väike Emil oma koolivormi ja plakatiga. Siis suundunud kooli poole mina. Pidustused toimuvad kooli juures, kus on mälestusmärk küla surnutele, sõduri skulptuur ja nimekiri surnud külaelanikest (rohkem kui 150). See meenutab mulle suure sõja (esimese maailmasõja) surnute nimekirju kõikides Prantsusmaa külades. Ma ehk ei taju lõpuni, kuid võrd oluline on peredele see, et kadunud poisi nimi on kirjas: mõnes kohas asendab see nimi hauda (Korolyova & Kolegova 2019: 264). Algklassilastel on seljas koolivorm: poistel mustad püksid ja valge triiksärk, mõnel jope ja vest; tüdrukutel must kleit, valged sukkipüksid ja valge pitsist põll (mõnel ka valge lint juustes), suurematel must seelik, valge triiksärk ja must lips. Paljud poisid kannavad vene sõjaväe mütsi. Suured poisid on rietatud sõjaväestiliselt.

Olen kohal ammu enne algust ja näen, kuidas inimesed jõuavad kohale. Vanemaid inimesi on palju. Nende hulgas on selle ja ümberkaudsete külade ohvripapid, kellega oleme nüüd head tuttavad. Kõikidel on medalid ja ordenid. Paljud (umbes pooled kohalolijast) kannavad püha Georgi linti. Meeste pead on kaetud ja tundub, nagu oleksid nad palvusel, sest udmurdi palvusel peavad kõik pead olema kaetud. Ametlik osa algab nelja inimese sõnavõtuga: kaks naist ja kaks meest, kohaliku administratsiooni juht, kelle alluvuses on neli udmurdi küla, rahvusliikumise aseesinaine, kes on ka veteranide esindaja, koolidirektor ja Irina, kes on udmurdi ajaloo- ja kultuurikeskuse juht.

Pidulik tseremoonia algab. Monumendi paremal pool on lipud, monumendi ees kaks sõjaväevormis gümnaasiumitüdrukut, monumendi mõlemal pool valves kaks püssiga poissi, nende ees neli sõnavõtjat. Koolidirektor on täis sõjaväevormis. Teised on tsiviilriietuses. Kolm noormeest marsivad monumendi poole sõjaväesammul, kaks on püssidega, kolmandal on käes tõrvik, millega ta süütab sõduri kuju ees mälestustule.

Foto 1. Hetk ametlikult võidupüha tähistamise tseremoonialt Baškortostanis.
Eva Toulouze'i foto 2019.

Algavad kõned. Mind huvitavad alati sõnad, mida nendel puhkudel öeldakse. Muidugi on need konventsionaalsed, kuid milline on sõnum, mida need edasi annavad? Nii et ma kuulan. Kaks sõjaväevormis tüdrukut avavad ürituse vene keeles mingi luuletusega, mis räägib kauaoodatust võidust. Pärast tuleb vene hümn.

Esimene sõnavõtja on administratsioonijuht Nikolai Vladimirovitš Rahimjanov. Ma tunnen teda hästi esimesest aastast, mil ma siin käisin: ta on udmurdi ajalooõpetaja, väga malbe ja meeldiv inimene. Ta esineb vene keeles. Ta väljendab kahetsust, et tema küladesse pole enam jäänud sõjaveterane; aga loodab, et see võimaldab anda õigustatult au tagalasse jäänutele, kellest piisavalt ei räägita. Tema sõnad mind ei häiri, ma saan temast aru ja tunnen, kuidas nendel pinkidel, kus ma istun koos vanemate meeste ja naistega, lähevad need sõnad hinge. Jah, see on just nende pidu, kes on olnud lapsed ja teismelised sõjaajal. Ma mõtlen Irina isale, kes mõni päev tagasi oli hakanud rääkima mulle oma elust. Ma lindistasin teda. Ta rääkis, kuidas kohtus viimati isaga saunas, isa teadis, et ta ei tule tagasi või kartis seda. Irina isa rääkis oma ihast süüa leiba, kui ta haistis leiva lõhna jõukamatest majadest. Tõepoolest sõjakangelaste lugudes unustatakse tagalakannatud. Nikolai Vladimirovitš seletab, et see on oluline pidu, sest see meenutab kaotusi ja alandusi. Ta ei räägi võidust. Ta räägib kannatustest. Seega läheb ta – teadlikult või mitteteadlikult – vene võimude praktika vastu. Inimeste tunded on neile kasulikud kui emotsionaalne uks, mis tagab juurdepääsu inimeste mõtetesse ja võimaldab neile sisendada põhisõnumit: me oleme tugevad, me saame vaenlastest jagu!

Tema järel võtab sõna Tatjana Nikolaevna Šajbakova, kes oli ajaloo-kultuurikeskuse juht enne Irinat. Nüüd on ta pensionil, aga jätkab tegutsemist kodanikuühendustes, nagu veteranide ühenduses. Tema räägib udmurdi keeles, aga ma saan sellest piisavalt aru. Ta räägib kevade vastuvõtmise rõõmust ja kurbusest, et sõjaveteranid surevad üksteise järel. Mälestamine ei ole eilse päevaga otsas. Meenutatakse iga pere surnuid. Koolidirektor ei ütle udmurdi keeles suurt midagi, ta vaid õnnitleb selle tähtsa päeva puhul. Siis võtab udmurdi keeles sõna Irina, kes tänab vanemaid nende töö eest ja palub, et lapsed ei unustaks oma surnuid. Võidust ei räägita. See sõna lihtsalt ei kõla.

Mida need kõned mulle ütlevad? Eelkõige seda, et neil pidustustel minu ümber olevaid inimesi ei kõneta võidurõõm, vaid makstava arve julmus. Kui inimesed kogunevad, kui kaheksakümneaastased tulevad kohale, siis sellepärast et see on neile võimalus meenutada raskeid aegu ja seda, et nad on ellu jäänud. Seda räägivad spontaansed kõned. Võidupüha on tähtis, sest see on surnute mälestamine. Mitte nagu permikomi külades, kus korraldatakse eraldi mälestamisrituaale. Kohaletulemine ongi siin mälestamisrituaal. Need inimesed rääkisid südamest, nende endi emotsioonide põhjal, ehk tajumata, et nende sõnad räägivad riigi prioriteetide vastu: negatiivseid aspekte ei tohi ometi välja tuua, tuleb rääkida vaid sellest, et sõda ongi “meie võit”.

Samal ajal jutustavad ettekirjutatud sõnad teist lugu. Need sõnad, mida loevad ette vormis koolitüdrukud, mida väga väikesed lapsed ütlevad peast. Neid on seitse, viis tüdrukut kahe poisi vahel, kes loevad sõnu, mis pole nende omad. Nad püüavad lugeda paatosega, sõnadele vastava paatosega. Seda kunstlikumalt need kõlavad. Aga kindlasti tuleb lugeda seda kommentaari sissejuhatuses meenutatu valguses. Nemad räägivad tööpoolest rahva kauaoodatud võidust. Muidugi vene keeles.

Siis tulevad sõjaväelisel marsisammul neli gümnaasiumiõpilast, kolm poissi ja üks tüdruk, lillekimbuga. Kahel poisil on käes püss. Nad panevad kimbu maha ja tervitavad sõjaväe moodi. Kõik tõusevad püsti ja jäävad minutiks wait.

Siis lähevad noored üritusejuhid üle udmurdi keelele. Kõik on neil ette kirjutatud. Esimene neist räägib suurest võidust, tema hääl väriseb. Teine räägib ka võidust, aga nüüd sellest võidust, mida igauks on saavutanud. Need kõned on pompoossed. Ma saan aru, et ka stiilis valitsevad traditsioonid. Meie silmis, mida loomulikult, seda veenvam. Aga udmurdi sõbrad on kurtnud Tartu Ülikooli üritustel, et nad tunnevad puudust pidulikkusest, sellest pidulikkusest, mis minu silmis on kunstlik... Nii et olgu pealegi.

Üritus jätkub sõjaväeliku paraadiga. Õpilased marsivad klasside kaupa ümber kooli. Alguses kõnnivad nad loomulikult, igauks oma sõjas surnud sugulase plakatiga. Siis reastutakse ümber ja hakatakse marssima rivisammul, lauldes “Katjušat” (väga kuulus vene laul tüdrukust, kes ootab armastatud

sõdurit). Tundub, et see on muutunud omamoodi tsiviil-sõjaväeliseks hümniks. Kõik see kõneleb ühiskonna militariseerimisest: see on viis samastuda nende inimestega, kellele tahetakse au anda, rituaal muutub performatiivseks (vt Arhipova & Doronin *et al.* 2017: 95: “me mitte ainult ei ole solidaarsed nendega, kes võitlesid maailmasõjas, me muudame ennast selliseks ‘nagu nemad”). Ka võib sellest välja lugeda sõnumit, mida sõja mäletamine on alati edasi andnud: noorte identiteeti kinnitatakse vastavalt traditsioonilistele soo rollidele, poiste oma sõdurina, tüdrukute rolli emana (Hoffmann 2022: 107). Ja kas pole see kaval ettevalmistus sisendamaks noortele sõjalist mõtteviisi?

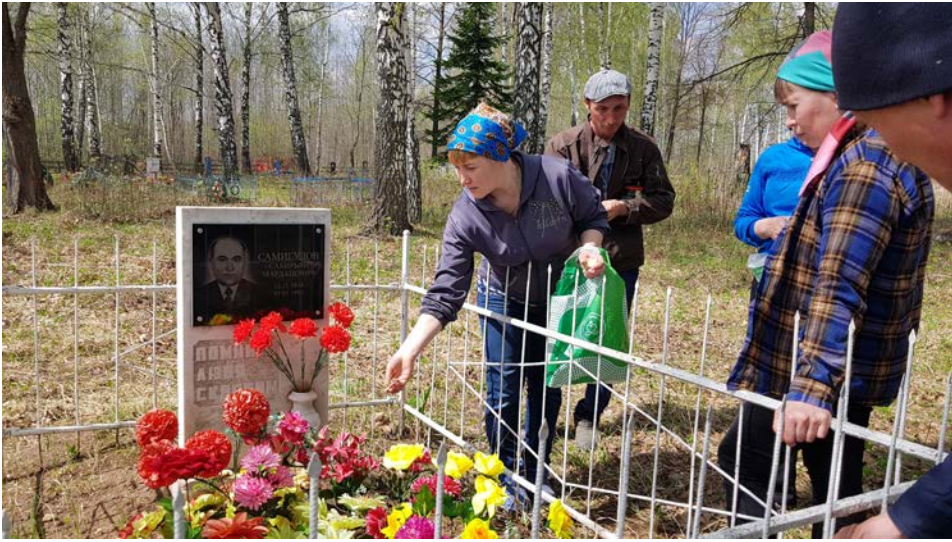
Pärast viimast tiiru ümber kooli tormavad kõik tänavale ja moodustavad “surematu polgu”, mis hakkab marssima läbi küla. Mina nendega ei marsi. Jään paigale, suhtlen tuttavatega. Siiski märkan koolieelikuid, kes jäävad kooli ette mängima. Nad ahvivad vanemaid lapsi. Mõned on sõjaväelaslikes riietes. See on üks kanooniline viis samastuda “võitjate põlvkonnaga” (Arhipova & Doronin *et al.* 2017: 96). Nad imiteerivad vanemate õpilaste sõjaväe sammu. See on alles mäng. Aga kas ka süütu?

Pärast “surematu polgu” tagasitulekut toimub korrakohane kontsert kultuurimajas. Meie sinna ei lähe, sest meil on oma programm. Me peame külastama kaht kalmistut.

9. mai: kalmistute külastamine

Neid kahte tegevust ei saa käsitleda eraldi. Minu jaoks on need sama ürituse kaks tahku. Eriti pärast neid kõnesid. Me ei ole ainsad kalmistul käijad. 9. mail on kalmistu kokkusaamiste koht. Minu jaoks on see eriti tähtis, sest mu sõbrad tahavad mind tutvustada oma peredele. Ma pole kunagi kohtunud Marsi isa või Irina emaga, aga nüüd on aeg käes.

Eelkõige läheme Starokalmijarovo kalmistule. See on esimene küla, kus Irina ja Mars elasid, nüüd elavad seal veel Marsi vennad. Sellel kalmistul on teistega võrreldes üks eripära: paljude haudade juures (mitte kõigi) on sisseehitatud väike lauake ohverduste jaoks. Ja nüüd ongi õige päev. Kalmistu on inimestest tulvil ning surnud on saanud au ja toitu. Sellist mälestamisvormi praktiseerivad udmurdid ammu ajast: nad panevad toidu tükke kas haua peale või sellele lauakesele. Seda kommet nimetatakse *kujas'kon*. Irina puhastab Marsi isa hauda, mille ümber on metallist tara ja mida kaunistavad kunstlilled. Meil oli kaasas puskar ja küpsetisi, mida Irina oli eelmisel päeval valmistanud. Igahel on neist natuke kilekotis ja me pudistame seda Marsi isa, Sabirjan Samigulovi haua peale. Irina räägib surnuga ja tutvustab mind.

2a

2b

Fotod 2a ja 2b. Surnute mälestamine Starokalmijarovo kalmistul.
Hauale puistatakse toitu lahkunule. Eva Toulouse'i foto 2019.

Sotsiaalne elu on aktiivne: tuttavad ja endised naabrid tulevad Samigulovi haua juurest läbi ja puistavad sinna leivatükke. Nad pööravad seda tehes käe väljapoole, nagu on sünnis teha suheldes surnutega. Joome pitsi samakat ja pakume ka surnule. Käime enne auto juurde naasmist kalmistul ringi, nõnda avastangi need lauakesed, millest olin kuulnud. Irina ja Mars puistavad toitu teiste tuttavate surnute haudadele. Kalmistu on otse tee ääres. Tee teisel poolel, mitte otse, aga umbes 500 meetri kaugusel, on teine selle küla omapära – ammu

maha jäetud kalmistu, mida kutsutakse nimeta kalmistuks¹ (Anisimov 2017: 351). Enne oli neid paljudes kohtades, nüüd neid enam ei kasutata. Sinna maeti surnult sündinud lapsed, kes olid surnud enne kui jõuti neile nimi panna, aga ka enesetapjad, võõrad, isegi tapetud ja tapjad.

Foto 3. Starokalmijarovo kalmistul on hauaplatsi piirdesse paigaldatud lauake, kuhu panna ande lahkunutele. Eva Toulouze'i foto 2019.

Foto 4. Nimeta kalmistu Starokalmijarovo külas. Eva Toulouze'i foto 2019.

Istume autosse ja jätkame oma teed. Sõidame mööda minu pererahvale hästi tuttavat teed, mis ühendab mehe küla naise külaga. Kuigi Irina ema suri selles külas, kus nad nüüd elavad, nende vastasmajas, on ta ikka maetud oma külla. Sinna me lähemegi.

Kalmistu asub ilusas kohas: mäe otsas, kust avaneb väga ilus vaade nii nende küla (Verhnebaltatševo) kui ka kahe naaberküla (Dubovka ja Nižnebaltatševo) peale. Rahvast on vähe, arvatavasti on käidud varem. Irina räägib pikalt oma emaga, kellega ta oli väga lähedane. Ma imestan, lugedes naise nime hauakivilt: Huzieva. Tean, et Irina neiupõlvenimi on Huziahmetova. Kuhu see nimi kadus? Irina on minu küsimusest veidi häiritud: ta peab tunnistama, et isa otsustas raha kokkuhoiuks nime lühendada, et hauakivi eest vähem maksta. Neil on mõttes lasta teha uus kivi, nüüd tütre algatusel, aga raha pole nende peres iial piisavalt ja surnud on alati viimased, kelle peale seda kulutatakse. Nad paluvad, et ma pildistaks neid ema haulal ja Irina tahab teha ka pildi minust tema emaga.

Õhtul naaseme Starokalmijarovo külla koos Marsi emaga, et külastada Marsi vendi, kes oma emaga ilmselt eriti ei suhtle. Aga see on teine lugu.

Mina soovisin keskenduda sellele, kuidas ülimalt poliitiline tähtpäev laiemas perspektiivis langeb väga täpselt kokku elanikkonna emotsioonidega, mis on sootuks erineva sisuga. Ja seda kasutab võim täiel määral.

Foto 5. Irina ja Mars Irina ema haulal 9. mail 2019. Eva Toulouze'i foto 2019.

Soovisin jagada mõtteid, mis mul nende tähistamiste käigus tekkisid. Esiteks on udmurtide side oma lähedaste ja ka kaugemate esivanematega väga tugev ja emotsionaalne. Irina on öelnud, et ta “räägib emaga” peaaegu iga päev. See protsess on katkematu ja see jätkub, kui ta külastab ema hauda. Oleks täiesti asjakohane uurida lähemalt udmurtide esivanemate kultust ja selle väljendumist tänapäeval. See tava on nii sügavalt juurdunud udmurtide tajusse, et see tekitab raame, millesse mahuvad ka sellised aspektid, mil pealtnäha sellega sidet ei ole. Nendel seostub nn Suur Isamaasõda kahtlemata kannatustega. Kannatused rindel, surmad, kannatused tagalas. Ametlik võidu tähistamine on riigi seisukohalt nende kannatustega seotud vaid kaudselt. Aga udmurtidel on see raam, mis annab “pidustustele” oma mõtte. Riik pole tahtnud kannatusi esile tõsta ja riik räägib nende laste päheõpitud tekstide kaudu võidust ja võitjate hiilgusest. Aga see jutt tõlgitakse automaatselt pisarate keelde. See ei tähenda, et deklameerivatele lastele ja marssivatele noortele jääb ametlik diskursus mõjuta. Kui palju ta neid mõjutab või mõjutab, näitavad järgmised aastad ja juba käesolev kriis. Aga kui nad on udmurdid, on nendesse sisse kodeeritud raam, mis aitab interpreteerida neid sõnu ja mõtteid inimlikumal viisil.

Kommentaar

¹ *Нумтэм уай* udmurdi keeles.

Kirjandus

Arhipova, Aleksandra & Doronin, Dmitrii *et al.* 2017 = Arkhipova, Aleksandra & Doronin, Dmitrii & Kirziuk, Anna & Radchenko, Daria & Sokolova, Anna & Titkov, Aleksei & Iugai, Elena. Voina kak prazdnik, prazdnik kak voina: performativnaia kommemoratsiia Dnia Pobedy. *Antropologicheskii Forum* 33, lk 84–126.

Anisimov, Nikolai 2017. “*Dialog mirov*” v matritse kommunikativnogo povedeniia udmurtov. Tartu: University of Tartu Press.

Anisimov, Nikolai & Gluhhova, Galina 2020 = Anisimov, Nikolai & Glukhova Galina. Pishcha v sovremennykh pominal’nykh praktikakh udmurtov. *Traditsionnaia kul’tura* 21 (3), lk 141–156.

Anisimov, Nikolai 2021. Vesennie pominki zakamskikh udmurtov: traditsii i sovremennoie bytovanie. *XIV Kongress antropologov i etnologov Rossii, Tomsk 6-9 iiulia 2021 g. Sbornik materialov*. Moskva-Tomsk, lk 237.

Bernstein, Seth 2016. Remembering war, remaining Soviet: Digital commemoration of World War II in Putin’s Russia. *Memory Studies* 9 (4), lk 422–436.

Brunstedt, Jonathan 2021. *The Soviet Myth of World War II Patriotic Memory and the Russian Question in the USSR*. Cambridge University Press (DOI: 10.1017/9781108595773).

Dahlin, Johanna 2018. Labour of love and devotion. The search for lost soldiers in Russia. Smith, Laurajane & Wetherell, Margaret & Campbell, Gary (toim). *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. New York: Routledge, lk 25–38.

Gabowitsch, Mihhail 2020a = Gabovich, Mikhail. Den' Pobedy: nastoiashcheie. *Kol'ta* 7.5.2020 (<https://www.colta.ru/articles/specials/24297-mihail-gabovich-den-pobedy-nastoyashee> – 22.03.2022).

Gabowitsch, Mischa 2020b = Gabovich, Misha. Le 9 mai, Jour de la victoire. *Politika.io*, 9.5 (<https://www.politika.io/fr/article/9-mai-jour-victoire> – 22.03.2022).

Hoffmann, David L. (toim) 2022a. *The Memory of the Second World War in Soviet and Post-Soviet Russia*. New York: Routledge.

Hoffmann, David L. 2022b. Representations of gender in Soviet war memorials. Hoffmann, David (toim). *The Memory of the Second World War in Soviet and Post-Soviet Russia*. New York: Routledge, lk 107–130.

Konkka, Olga 2022. Teaching and remembering the Great Patriotic war in Soviet schools. Hoffmann, David (toim). *The Memory of the Second World War in Soviet and Post-Soviet Russia*. New York: Routledge, lk 86–106.

Korolyova, Svetlana & Kolegova, Oksana 2019. Memorial-kenotaf i chasovennii prazdnik: sel'skie kommemorativnie rituality Dnia Pobedy. *Fol'klor i Antropologija Goroda*. II, 1–2, lk 246–288.

Litshenko, Andrey & Golovashina, Oksana 2019 = Lichenko, Andrei & Golovashina, Oksana. “i znachit nam nuzhna odna pobeda...” Pamiat' o pobede v sovetskoj rossijskoj shkole. *Dialog so Vremenem* 67, lk 99–113.

Summary

Victory or mourning? Ambiguity of Russian 9 May celebrations as seen in a small Udmurt village

Eva Toulouze

Professor

National Institute for Oriental Languages and Civilizations (INALCO), France

Research Fellow in Ethnology

University of Tartu, Estonia

evatoulouze@gmail.com

Keywords: 9 May, mourning, commemoration, Victory Day

Each year on 9 May Russia celebrates Victory Day with great grandeur and pathos. However, it is difficult to realize from afar how deep the roots of this pathos are and what

Eva Toulouze

it actually means for people to participate in these celebrations. It is also worth mentioning that, besides drilled marching and national pathos, people in some villages are used to combining Victory Day celebrations with the spring commemorations of the dead.

Eva Toulouze on soomeugri keelte õpetaja ja professor Pariisi Riiklikus Ida Keelte ja Kultuuride Instituudis (INALCO) ning etnoloogiateadur Tartu Ülikoolis. Tema peamised uurimisobjektid on Venemaal elavate soomeugri rahvaste kultuur, kirjakultuuri tekkimine soome-ugri aladel ja metsaneenetsite kultuur.

Eva Toulouze is a teacher of Finno-Ugric languages and researcher at the Institute of Eastern Languages and Cultures (INALCO – Paris), and a researcher at the Department of Ethnology, University of Tartu, Estonia. Her main fields of interest are the cultures of Finno-Ugric peoples in Russia, the emergence of written culture in Finno-Ugric areas, and Forest Nenets' culture.

evatoulouze@gmail.com